

**G'ARB ADABIYOTIDA VAQT METAFORASINING ASOSIY MODELLARI VA
USLUBIY MAYDONI**

Yunusova Halima Madaminjon qizi

halima.yunusova.02@gmail.com

+998 93 495 60 15

**ИНФОРМАЦИЯ О
СТАТЬЕ**

ИСТОРИЯ СТАТЬИ:

Received: 26.09.2026

Revised: 27.09.2026

Accepted: 28.09.2026

**КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА:**

*G'arb adabiyoti, vaqt
metaforasi, metaforik
model, vaqt konsepti,
uslubiy maydon, badiiy
obraz, poetika, metaforik
ifoda, semantika, vaqt va
makon.*

АННОТАЦИЯ:

*mazkur tezisda G'arb adabiyotida vaqt
metaforasining asosiy modellari va ularning
uslubiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Badiiy
matnlarda vaqtning harakat, makon, yo'l, oqim,
predmet hamda tirik mavjudot kabi obrazlar
orqali metaforik ifodalanishiga e'tibor
qaratiladi. Vaqt metaforalarining inson hayoti,
xotira, taqdir, o'tmish va kelajak haqidagi
tasavvurlarni ifodalashdagi o'rni yoritiladi.
Shuningdek, vaqt metaforasining turli janr va
badiiy uslublarda qo'llanish xususiyatlari hamda
uning obrazlilik va semantik mazmunni
shakllantirishdagi ahamiyati ochib beriladi.*

G'arb adabiyotida vaqt metaforasi badiiy tafakkurning eng faol va falsafiy jihatdan serqatlam qatlamlaridan biri hisoblanadi. Vaqt tushunchasi bu adabiy an'anada faqat voqealar ketma-ketligini belgilovchi tashkiliy vosita emas, balki inson mavjudligi, hayotning o'tkinchiligi, go'zallikning yemirilishi, xotira, taqdir va abadiyat haqidagi tasavvurlarni ifodalovchi markaziy poetik kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli G'arb adabiyotida vaqt metaforasining o'rganilishi bir tomondan lingvistik, ikkinchi tomondan adabiy-falsafiy ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bu an'anada vaqt ko'pincha harakat, oqim, yemiruvchi kuch, sinov, dushman, hukm chiqaruvchi subyekt yoki san'at bilan qarama-qarshi qo'yilgan hodisa sifatida talqin qilinadi.

G'arb tafakkurida vaqt tushunchasining shakllanishi antik davrdan boshlangan. Yunon falsafasida vaqt ko'proq kosmik tartib va harakat bilan bog'liq kategoriya sifatida tushunilgan. Antik adabiy tafakkurda vaqtning tabiiy va kosmik modellari ustun bo'lib, fasllar almashinuvi, kun va tun harakati, tabiatdagi doimiy o'zgarishlar inson hayoti bilan parallel tasvirlanadi. Bu bosqichda vaqt metaforasi ko'proq tabiat va kosmos bilan uzviy aloqada bo'lgan. Biroq keyingi asrlarda, ayniqsa xristian tafakkurining kuchayishi bilan,

vaqtning chiziqli modeli tobora mustahkamlanib bordi. Endilikda vaqt boshlanish va yakunga ega bo'lgan, inson hayoti esa shu oqim ichidagi sinov sifatida tushunila boshlandi. Natijada G'arb adabiyotida vaqtning chiziqli va dramatik modeli kuchaydi.

G'arb adabiyotida vaqt metaforasining eng asosiy modellaridan biri **vaqt–harakat** modelidir. Bu modelda vaqt oqadi, yuradi, o'tadi, siljiydi, yaqinlashadi yoki uzoqlashadi. Bunday metaforalar insonning kundalik tajribasiga juda yaqin bo'lgani sababli tabiiy va tushunarli ko'rinadi. Badiiy matnda esa ular o'tkinchilik hissini kuchaytiradi. Oqim, daryo, yo'l, safar, to'liq, qum kabi obrazlar vaqtning uzluksiz harakatini ifodalaydi. Bu model ayniqsa poetik matnda kuchli emotsional ta'sirga ega bo'lib, inson umrining qaytarilmasligi, yoshlikning ortda qolishi yoki kelajakning noma'lumligi kabi semantik qatlamlarni yuzaga chiqaradi.

Ikkinchi muhim model — **vaqt–yemiruvchi kuch** modelidir. G'arb adabiyotida vaqt ko'pincha inson go'zalligi, jismoniy qudrati, yoshligi, sevgi hissi yoki hatto ijtimoiy mavqeini asta-sekin yemiruvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Bu model ayniqsa Uyg'onish davri va undan keyingi she'riyatda kuchli namoyon bo'ladi. Vaqt bunday holatda dushman, sinovchi kuch, shafqatsiz hukmchi yoki hayotning barcha jozibasini so'ndiruvchi omil sifatida gavdalanadi. Natijada vaqt metaforasi fojiaiviylik, ichki taranglik va falsafiy mushohada uyg'otuvchi vositaga aylanadi.

Uchinchi model — **vaqt–taqdir** modelidir. Bu yerda vaqt inson irodasidan tashqarida turgan, uning hayot yo'lini boshqaruvchi, qismatni belgilovchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. G'arb adabiyotida bu model, ayniqsa, diniy va dramatik asarlarda kuchli. Inson o'z hayoti ustidan to'liq hokim emas, u vaqt va qismat hukmiga bo'ysunadi. Shu bois vaqt ba'zan ilohiy adolat, sinov yoki jazoga yaqin semantik tus oladi. Bu model dramatik konfliktning ichki mohiyatini kuchaytiradi va qahramonning ichki kurashiga metaforik asos yaratadi.

G'arb adabiyotidagi vaqt metaforasining yana bir muhim ko'rinishi **vaqt–boylik** modelidir. Bu model ayniqsa yangi davr tafakkuri, ma'rifatparvarlik va zamonaviy kapitalistik dunyoqarash bilan bog'liq. Vaqt bu yerda sarflanadigan, tejab qolish mumkin bo'lgan, boy beriladigan yoki foydali ishlatilishi kerak bo'lgan resurs sifatida tasvirlanadi. Bunday metafora badiiy matnda ikki xil vazifa bajaradi: bir tomondan, u hayotning qisqaligini va imkoniyatlarning chegaralanganligini ko'rsatadi; ikkinchi tomondan, insonning o'z vaqtiga munosabati orqali uning ichki intizomi, ehtirosi yoki beparvoligini ochib beradi.

G'arb poetikasida **vaqt–san'at antitezasi** ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bu modelda vaqt yemiruvchi kuch, san'at esa saqlovchi va abadiylashtiruvchi vosita sifatida talqin qilinadi. Inson jismi, go'zalligi va hayoti vaqt ta'sirida o'tkinchi bo'lsa-da, she'riyat, san'at

va yozma soʻz ularni maʼnaviy jihatdan abadiylashtirishga qodir, degan gʻoya ilgari suriladi. Aynan shu model Gʻarb adabiyotida vaqt metaforasiga qarshi estetik qarshilikni yuzaga keltiradi. Bu qarama-qarshilik poetik matnning ichki dramatzimini oshirib, vaqtni nafaqat fojiaiy, balki ijodiy-falsafiy kategoriya sifatida ham koʻrsatadi.

Vaqt metaforasining Gʻarb adabiyotidagi uslubiy maydoni ham nihoyatda keng. Avvalo, u leksik-semantik vositalar orqali ifodalanadi. Harakatni, yemirilishni, oʻtishni, yoʻqotishni, kutishni ifodalovchi feʼllar vaqt bilan birikib, kuchli metaforik yuk hosil qiladi. Ikkinchidan, vaqt metaforasi ramziy obrazlar orqali yuzaga chiqadi. Daryo, shamol, qum soati, kuz, xazon, tun, soyalar, botayotgan quyosh kabi timsollar vaqtning oʻtkinchiligi va yemiruvchanligini ifodalovchi barqaror poetik belgilar sifatida ishlaydi. Uchinchi jihat — sintaktik vositalardir. Takror, parallelizm, gradatsiya, antiteza, qarama-qarshi tasvirlar vaqt metaforasining taʼsir kuchini yanada oshiradi.

Vaqt metaforasining Gʻarb adabiyotidagi uslubiy maydonini belgilovchi muhim jihatlardan biri — uning **tabiat obrazlari bilan barqaror bogʻlanishidir**. Kuz, xazon, qish, shafaq, tun, toʻlqin, qum, shamol va botayotgan quyosh kabi timsollar vaqtning oʻtkinchiligini, hayotning qisqaligini va mavjudlikning tanazzulga moyilligini ifodalaydi. Bu obrazlarning kuchi shundaki, ular vaqtning bevosita koʻrinmaydigan tabiatini koʻzga koʻrinadigan estetik shaklga keltiradi. Bunday ramzlar yordamida vaqt his qilinadigan, tasavvur qilinadigan va sezilarli poetik obrazga aylanadi. Ayniqsa, shafaq va tun obrazlari vaqtning yakuniy bosqichlari bilan, kuz va xazon esa qarilik va soʻnish bilan uzviy bogʻlanadi.

Shuningdek, Gʻarb poetikasida vaqt metaforasi koʻpincha **tanaga yoziladigan iz** sifatida ham talqin qilinadi. Qarish, yuzdagi chiziqlar, sochning oqarishi, gavdaning holsizlanishi, goʻzallikning xiralashuvi vaqtning jismoniy ifodasi boʻlib xizmat qiladi. Bunday tasvirlar vaqtni abstrakt falsafiy kategoriya emas, balki inson tanasida bevosita namoyon boʻladigan kuch sifatida koʻrsatadi. Natijada vaqt metaforasi yanada taʼsirchanlashadi, chunki u oʻquvchining hissiy qabuliga yaqinlashadi. Shu bois Gʻarb sheʼriyatida vaqt koʻpincha “koʻrinmas”, ammo tanada iz qoldiruvchi kuch sifatida namoyon boʻladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Gʻarb adabiyotida vaqt metaforasi oʻzining konseptual va stilistik rivojida bir necha bosqichlarni bosib oʻtgan. U kosmik tartib timsolidan insoniy oʻtkinchilik va ichki ruhiy tajriba ifodasigacha boʻlgan murakkab poetik yoʻlni oʻtgan. Shu sababli Gʻarb poetikasidagi vaqt metaforasi inson hayoti, tarixiy xotira, goʻzallik, tanazzul va sanʼatning abadiylikka intilishi bilan bogʻliq eng muhim estetik kategoriyalardan biri sifatida baholanishi mumkin. Mazkur umumiy xulosalar keyingi paragrafda William Shekspir sonetlarida vaqt metaforasining stilistik tahlilini olib borish uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratadi.

=====

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldoshev, M. Badiiy matn lingvopoetikasi. — Toshkent: Fan, 2008. — 160 b.
2. Qo'ng'urov, R., Begmatov, E., Tojiyev, Yo. Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 1992. — 160 b.
3. Boboyev, T. Adabiyotshunoslik asoslari. — Toshkent: O'zbekiston, 2002.
4. Aristotle. Poetics. Translated with an introduction and notes by Malcolm Heath. — London: Penguin Classics, 2003. — 144 p.
5. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. — Chicago: The University of Chicago Press, 1980.